

УДК 930.22(477)Крип'якевич

Інна ЗАБОЛОТНА

ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ СТУДІЇ ІВАНА КРИП'ЯКЕВИЧА

Важливим внеском Івана Крип'якевича в практичне джерелознавство, що було пріоритетним напрямом його наукової діяльності, є спеціальні дослідження, присвячені літописам, мемуарам, епістолярію і актам. Заслугою вченого є систематизація документальних і наративних джерел із середньовічної історії Галичини.

Ключові слова: історичні джерела, джерелознавство, практичне джерелознавство, літописи, мемуари, епістолярій, актовий матеріал, наративні джерела.

Використання багатого джерельного матеріалу було визначальною рисою наукових праць відомого українського історика Івана Петровича Крип'якевича. Різноманітну базу як його фундаментальних монографій, так і численних наукових розвідок становили архівні й актуалізовані історичні джерела. Окрім того, він часто спирався на власні археографічні напрацювання.

Як історик і джерелознавець, Іван Крип'якевич сформувався в рамках історичної школи Михайла Грушевського у Львові, що розвинула традиції київської документалістики, надавши їм яскраво вираженого національного забарвлення. Грушевський прищеплював учням повагу до архівного пошуку, а його праці, написані на архівних документах, водночас знайомили з індивідуальною дослідницькою методикою.

Будучи позитивістом, Іван Крип'якевич надавав перевагу писемним джерелам, що їх подібно до інших істориків своєї генерації, вважав гарантом об'єктивності й достовірності. З особливою повагою вчений ставився до актових матеріалів, вважаючи їх джерелами з високим ступенем вірогідності, автентичності та доказовості. На відміну від наративних, актові матеріали майже завжди були датовані, завірені підписами, скріплені печатками та містили перевірену офіційну інформацію.

Завдяки широкій ерудиції і дослідницькій інтуїції Іван Крип'якевич став майстром пошуку, відбору та критики історичних джерел. Здійснюючи виписки, він не випускав із поля зору й тих деталей, що хоч безпосередньо не стосувалися теми, однак могли придатись у подальшій роботі. Значною підмогою для вченого була власна картотека. Аналіз та зіставлення даних приводили його до узагальнень, часткових і більш широких, що часто набирали форми аналітичних, порівняльних і тематичних таблиць. Досконале знання іноземних мов, серед інших – латинської, польської, німецької, дозволяло читати першоджерела в оригіналі. У своїх дослідженнях історик широко використовував порівняльно-історичний, індуктивний, палеографічний,

текстологічний, дипломатичний, картографічний і інші методи. Оптимальне поєднання джерельного матеріалу й теоретичних положень і висновків зумовлювало струнку архітектоніку його синтетичних праць. Іван Крип'якевич досконало володів історіографією з різних проблем. Його праці ґрунтувалися на ретельному опрацюванні першоджерел і їх порівняльному аналізі. На основі одержаних свідчень учений робив оригінальні висновки, не намагаючись загнати матеріал у певну схему. Із цього приводу його учень Ярослав Ісаєвич згадував: «[історик] говорив навіть, що, приступаючи до нової теми, уникає знайомства зі спеціальною літературою, щоб не опинитися під впливом чужих концепцій – спершу збирає джерела, систематизує їх, намагається зробити власні висновки, а тоді вже дивиться, що писали інші»¹.

На основі актового матеріалу львівського міського архіву були написані студентські праці «Матеріали до історії торгівлі Львова» (1905), «Русини властители у Львові в першій половині XVI в.» (1906), «Львівська Русь в першій половині XVI віку» (1907). «Від “А” до “Зет” – новий матеріал», – так характеризував їх Михайло Грушевський². Уже в цих перших роботах виявилися ознаки наукового стилю вченого, притаманні всім подальшим дослідженням – глибина й досконалість аналізу, переконлива аргументація, виваженість висновків, живий, легкий для сприйняття виклад історичного матеріалу попри сухий стиль документів, які він використовував.

Поруч із монографією Іван Крип'якевич у 1907 році підготував до друку збірник «Матеріали до історії Львівської Русі (1460–1550 рр.)». Монографія вийшла окремою відбиткою, натомість видання джерельних матеріалів було відкладено, і вони залишилися в родинному архіві. Випускаючи працю «Львівська Русь в першій половині XVI віку» Крип'якевич зазначав, що паралельно планує публікацію документів, навіть подав їх нумерацію. До цієї збірки (понад 970 актів) входили записи про купівлю-продаж, угоди про поділ майна, боргові зобов'язання, заповіти тощо. Документи наводилися майже виключно латинською мовою.

Враховуючи специфіку актового матеріалу – його масовість, наявність штампів, більшість документів учений подав у вигляді «ексцептів» («ексцерптів») – витягів з історичних джерел. Зібрані відомості підтверджували, що, незважаючи на нечисленність українського населення Львова в XV–XVI століттях, вдалося зберегти культуру і свідомість та створити матеріальні й духовні передумови національного відродження. Упорядкування згаданої збірки завершили вже сучасні львівські історики: вона вийшла шойно 1994 року, за редакцією Мирона Капраля, ставши значним внеском до джерельної бази з історії України.

¹ Ісаєвич, Я. Зі спогадів про Івана Крип'якевича та його синів Петра Богдана і Романа / Ярослав Ісаєвич // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / відп. ред. Я. Ісаєвич, упор. Ф. Стеблій. // Україна: культурна спадщина, нац. свідомість, державність : зб. наук. праць, 8 / Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Львів, 2001. – С. 656.

² Крип'якевич, Р. Історик України / Роман Крип'якевич // Дзвін. – 1990. – № 5. – С. 83.

На основі літописних відомостей про боярина князя Данила Галицького – Дем'яна учений підготував розвідку «Де ж був Дем'ян тисяцьким?» (1905), за судовими актами опубліковано статтю «Референдарські суди і їх діяльність в українських землях на переломі XVI-XVII вв.» (1910).

Працюючи в краківських (1906–1907) і львівських архівах, учений підготував до друку ґрунтовне видання «Матеріали до історії української козащини: Т.1. Документи по рік 1631» (1908). Низка археографічних праць були пов'язані з пошуковою роботою в архівах Міністерства закордонних справ та юстиції, а також в Рум'янцевському музеї під час відрядження до Москви у 1910 році.

Фундаментальною працею з історії Хмельниччини, виконаною у 1920–1930-тих роках стали «Студії над державою Богдана Хмельницького» (1925–1927, 1931), які вийшли у вигляді серії статей у «Записках НТШ» та мали новаторський характер – що за фактичним матеріалом, що за авторською концепцією³. Про зміст дослідження свідчать розділи: Рада; Генеральна старшина; Державні межі; Дороги; Гетьманські універсали; Суд; Військо; Каталог полковників; Держава Богдана Хмельницького. Аналіз джерельної бази «Студій...» показує, що автор найчастіше використовував документи з таких збірників: «Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России» (далі – «АЮЗР»), «Акты, относящиеся к истории Западной России» (далі – «АЗР»), «Жерела до історії України-Русі» (далі – «Жерела»), «Сборник Киевской комиссии для разбора древних актов», «Акты Виленской комиссии», «Źródła dziejowe», «Archiv f. österr Geschichte», «Акты Московского государства». Серед наукової періодики автор обирав «ЗНТШ», «Чтения Исторического общества Нестора-летописца» (далі – «ЧИОНЛ»), «Киевская старина», «Записки Одесского исторического общества», «Труды Черниговской архивной комиссии», широко використовував матеріали, які публікували Якуб Міхаловський, Амброжи Грабовський, Кароль Шайноха і інші польські історики, послуговувався історичними працями Михайла Грушевського, Дмитра Яворницького, Миколи Костомарова, часто звертався до актового матеріалу (реляцій, універсалів, дипломів, договорів, реєстрів, присяг, донесень, протоколів слідства, статистичних джерел тощо). Значне місце серед використаних матеріалів займає офіційне листування, діарії Еріха Лясоти, Войцеха М'яковського, хроніки Йоахіма Ерліча, Мартіна Бельського, козацькі літописи, картографічні матеріали Гійома Левассера де Боплана.

На багатому джерельному матеріалі написані розвідки, присвячені рідному Львову⁴. Учений переконливо показав український характер міста, його роль в економічному і культурному житті країни. Ці праці ґрунтувалися на глибокому дослідженні документів міського архіву, церковних,

³ Крип'якевич, І. Студії над державою Богдана Хмельницького / Іван Крип'якевич // Записки Наукового товариства ім. Т.Шевченка (Далі - ЗНТШ). – 1925. – Т. 138/140. – С. 67–81; 1926. – Т. 144/145 – С. 109–140; 1927. – Т. 147. – С. 55–80; 1931. – Т. 151. – С. 111–150.

⁴ Крип'якевич, І. Львів, його минувшина й теперішність / Іван Крип'якевич. – Львів, 1909. – 64 с.; *Його жс.* Історичні проходи по Львові. – Львів, 1932. – 168 с.

монастирських архівосховищ, а також речових залишків минулого – пам'яток архітектури, образотворчого мистецтва, інскрипцій тощо. Учений неодноразово звертався до Галицько-Волинського та Львівського літописів, консульських актів, використовував «Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta», «Akta grodzkie i ziemskie» («AGZ»), «Monumenta Confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis», історичні джерела, які опублікували Бартоломей Зиморович, Денис Зубрицький, Владислав Лозинський, Александер Чоловський, міські книги, картографічні та топографічні джерела, а також історичні праці з цієї проблематики. Під час підготовки перевидання «Історичних проходів по Львові» з ініціативи вченого й за його участю було зроблено багато фотознімків львівської старовини.

Джерелознавчий характер своєї наукової праці Крип'якевич зберіг і в радянський час, усупереч кон'юнктурності тем. Так, пишучи розвідку «Зв'язки Західної України з Росією до середини XVII ст.» (1953), він використав матеріали ЦДІА УРСР у Львові, Центрального державного архіву давніх актів СРСР у Москві, а також збірники джерел («Akta grodzkie i ziemskie», «Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России», «Źródła dziejowe», «Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta», «Monumenta Confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis», «Акты Западной России», «Памятники, изданные Киевскою комиссией для разбора древних актов» і інші). Учений широко залучив джерела, опубліковані в наукових збірниках і періодиці – «ЗНТШ», «Чтения в Обществе истории и древностей российских», «Kwartalnik historyczny» тощо, звертався до археографічних публікацій Михайла Зубрицького, Миколи Бантиш-Каменського, Владислава Лозинського, праць Станіслава Людвіка Пташицького, Миколи Костомарова, а також своїх попередніх – «Львівська Русь» та розвідок про Івана Федорова.

Працюючи над козацькою тематикою, Іван Крип'якевич у 1954 році випустив капітальну монографію «Богдан Хмельницький», де відтворив картину соціально-економічного і суспільно-політичного життя на українських землях у контексті тогочасних міжнародних відносин, дослідив етапи національно-визвольної війни, приділив значну увагу формуванню української державності, акту «возз'єднання» України з Росією, розкрив історичну роль Хмельницького, відзначивши його видатні здібності як видатного полководця і державника. Хмельниччину автор інтерпретував як масштабне історичне явище, що включало визвольну війну народу і процес державного будівництва. Праця відзначалася багатою джерельною базою, бібліографічний матеріал, який в останньому виданні було доповнено за авторськими оригіналами, становив 1735 позицій. Довідково-бібліографічний характер мають окремі прикінцеві пояснення до основного тексту. В одному посиланні подекуди наводиться кілька описів джерел і публікацій. Значну частину використаного масиву становлять архівні матеріали з фондів Центрального державного архіву давніх актів, Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Києві, Центрального державного історичного архіву у м. Львові, архіву Чарторийських у Кракові, а також рукописних відділів Державної публічної бібліотеки ім. М. Є. Салтикова-Щедріна у м. Ленінграді, Центральної наукової

бібліотеки АН УРСР, Російської історичної бібліотеки, бібліотек Оссолінських, Красінських, Баворовських, Ординації Замойських. Окрім документів з українських архівів, історик широко використовував матеріали архівів Польщі, Росії, Німеччини, Франції, Австрії і інші. Учений часто звертався до таких збірок, як «АЮЗР», «Воссоединение Украины с Россией», «Жерела», «Архив Юго-Западной России», «Памятники, изданные Киевскою комиссией для разбора древних актов», «Донские дела», «Акты Московского государства», «Україна перед Визвольною війною 1648–1654 pp.», «Źródła dziejowe», «Monumenta Hungariae Historica Diplomataria», приділяючи, отже, значну увагу таким видам джерел, як акти («АЮЗР»), літописи, зокрема козацькі (Самовидця, Величка, Грабянки), записки («Записки Голінського» і ін.), листи («Лист Кривоноса до Корецького», «Pisma St. Zolkiewskiego» і ін.), діарії («Анонімний діарій» і ін.), мемуари («Мемуари, относящиеся к истории Южной Руси»), описи мандрівок («Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII в.» і ін.), історичні пісні («Исторические песни малорусского народа» і ін.), переписні книги, хроніки тощо. Учений використовував джерела, опубліковані в дореволюційних наукових виданнях («ЗНТШ», «ЧИОНЛ»). Праця збагатила українську історіографію не лише новим фактологічним матеріалом, але й важливими узагальненнями.

У 1984 році, через 17 років після смерті історика, побачила світ його монографія «Галицько-Волинське князівство». Можна констатувати, що в ній немає тверджень, запозичених в інших авторів. Дослідник писав працю на основі літописів, грамот, іноземних хронік, деякі матеріали додав з наукової літератури, але в кожному випадку перевіряв джерельну базу висновків і спостережень своїх попередників. Основним, найчастіше цитованим джерелом, природно, став Галицько-Волинський літопис за публікацією Іпатського кодексу 1871 року. Історик обирав найвірогіднішу інтерпретацію повідомлень літопису, не підтримуючи надуманих, ускладнених гіпотез, але інформуючи про їхнє існування. Крип'якевич широко використовував Лаврський і Воскресенський літописи, звертався до Новгородського, Густинського, Ніконовського й Русько-Литовського, залучав матеріали із збірників «Жерела» (1895–1919), «AGZ» (1868–1935), «Monumenta Poloniae historica» (1864–1893), «Codex diplomatyczny Małopolski» (1876–1905).

Будучи автором праць, що стосувалися різноманітних видів джерел, Іван Крип'якевич значну увагу приділяв нарративним жанрам – мемуарам і літописам. У науковій розвідці «Мемуари українців XVI–XVII ст.», відзначивши недослідженість теми, учений уперше запропонував систематизацію цих пам'яток⁵. Він відзначив, що мемуаристика у XVI столітті не набула ще сформованого, класичного вигляду, а існувала здебільшого в листах, полемічній літературі (твори Іпатія Потія, Христофора Бронського, Івана Вишенського), передмовах чи післясловах до книжок. Поряд із прихованими

⁵ Крип'якевич, І. Мемуари українців XVI–XVII ст. / Іван Крип'якевич // Стара Україна. – 1924. – № 6. – С. 84–86.

споминами («криптомемуарами»), Іван Крип'якевич простежив появу самостійних мемуарів і дав їх огляд у хронологічному порядку.

Спогади XVII століття Іван Крип'якевич класифікував за змістом і становою приналежністю авторів, виділивши мемуари, створені в середовищі духовенства (Петра Могили, Афанасія Филиповича, Дмитра Тупталенка), військові діарії, зокрема висловив припущення, що відомий діаріуш Самійла Зорки «треба мабуть уважати містифікацією» літописця Самійла Величка. До Хмельниччини і пізніших часів учений відніс спогади шляхтича Йоахіма Єрліча, який тенденційно ставився до повстання козаків 1648 року і його наслідків, та, на думку Крип'якевича, якраз саме цей твір дозволяє історику «оцінити критичним оком заслуги і хиби повстання»⁶. Учений уважав, що з міщанських мемуарів на увагу заслуговують записки львівського купця Петра Кунашака, які дають цікаву картину міщанського побуту XVII століття.

Іван Крип'якевич відзначив збільшення кількості мемуарів у XVIII столітті, виділивши описи подорожей Василя Григоровича-Барського та ієромонахів Макарія і Сильвестра з Новгород-Сіверська. Серед урядових і напівурядових діаріушів відзначив «Діаріуш» 1722–1723 років канцеляристів Пилипа Борзаковського і Павла Ладинського, а також журнал про поїздку до Москви Данила Апостола (1728). Значну увагу Крип'якевич приділив приватним запискам і мемуарам представників козацької старшини. Найбільше значення, на його думку, мали два великі діаріуші – Якова Марковича та Миколи Ханенка. Перший вирізнявся тим, що охоплював тривалий період (1717–1767) і мав великий обсяг (десять томів). Автор джерела, за визначенням Крип'якевича, був «типом козацького старшини-гречкосія», тому докладно описав господарство і побут свого стану. Записи Маркович вів щоденно. Діаріуш також містить відомості про тогочасні засоби народної медицини⁷. Іншим визначним мемуаристом Гетьманщини Крип'якевич уважав Миколу Ханенка. Його діаріуш охоплював менший відрізок часу (1727–1753) і не відзначався таким педантизмом, як твір Якова Марковича. Але, будучи добре освіченим довголітнім членом генеральної старшини, «своїми інтелектуальними інтересами М. Ханенко зображає вищий тип, чим Маркович» і «його записки дають образ самих верхів тодішнього культурного громадянства»⁸. Іван Крип'якевич згадував також діаріуші Пилипа Орлика й Андрія Полетики (останній – про гостювання Катерини II в Києві 1787 року).

Аналізуючи спогади вищого та нижчого духовенства, учений помітив ту особливість, що у XVIII столітті їх часто вмішували всередині серед інших джерел, наприклад, міських актів, збірок народних переказів. В огляді мемуарної літератури XVIII століття Крип'якевич акцентував на появі нового

⁶ Ibidem, с. 128.

⁷ Крип'якевич, І. З історії медицини на Україні. Хвороби і ліки Якова Марковича (XVIII в.) // Лікарський вісник. – 1920. – №. 11/12. – С. 71–73.

⁸ Крип'якевич, І. Мемуари українців XVI–XVII ст. / Іван Крип'якевич // Стара Україна. – 1924. – № 6. – С. 130.

типу спогадів, що досяг розквіту щойно в XIX столітті – біографії письменника («Житіє Григорія Сковороди» Михайла Ковалинського).

У 1930-тих роках Іван Крип'якевич знову звернувся до тексту Якова Марковича. Зокрема, опрацьовуючи його щоденник, дослідник відзначив опис нового способу ведення господарства, нових рис у побуті козацької старшини⁹, нові віяння в її дозвіллі¹⁰. Крип'якевич також зацікавився лікувальними засобами, які описав мемуарист і більшість із яких були традиційними, народними. Учений зауважував, що Маркович мав певну освіту, користувався глобусом, атласом, барометром, зібрав багату бібліотеку, іноді писав вірші. Опису політичного життя Гетьманщини автор щоденника уникав.

У дослідженні «Літописи XVII–XVIII століття в Галичині» Іван Крип'якевич дійшов висновку про популярність у багатьох місцевостях Галичини в XVII–XVIII століттях жанру літописних записок, багато з яких переростали в повні літописи¹¹. Їхній зміст залежав від освіти, світогляду та зацікавленень авторів. Учений зазначав, що деякі літописці обмежувалися записом місцевих подій, багато з них приділяли значну увагу природним явищам та стихійним лихам, усі, хоча й різною мірою, цікавилися політичними й воєнними подіями. Іван Крип'якевич звернув увагу, що частина авторів записували тільки поточні події, але більш освічені – надавали також відомості про минуле. Хронологічну обмеженість літописів XVII–XVIII століть Крип'якевич пояснював відсутністю джерел про давніші часи, а спільною рисою літописів уважав групування політичних подій навколо головних дат і періодів (Визвольна війна, війна з турками, запровадження унії, Північна війна, Коліївщина) та встановлення зв'язку між ними й історією краю. Більшість літописців, на його думку, не тільки вибудовували хронологію подій, але й підкреслювали значення найважливіших із них.

Важливе місце в науковій роботі Івана Крип'якевича відведено такому різновиду історичних джерел, як листи. У 1946 році він здійснив спробу узагальнення епістолярію Богдана Хмельницького, опублікувавши на цю тему окреме дослідження¹². Аналізуючи мову гетьмана, Крип'якевич зазначав, що це – «мова українського барокко, барвіста, розливиста»¹³. Разом з тим, він відзначав її народні витоки і для підтвердження наводив прилади словосполук на зразок «шию зламати», «виручку давати», діалектизми («свуй», «Самуйло»), народні приказки («при сухих дровах і сирим дісталось»). Учений констатував, що на мові гетьмана позначився вплив старослов'янської, польської мов та російської канцелярської фразеології. На стиль його текстів вплинула й

⁹ Крип'якевич, І. Записки Якова Марковича (Дещо з побуту української старшини XVIII в. / Іван Крип'якевич // Життя і знання. – 1935. – № 9. – С. 253–254.

¹⁰ Крип'якевич, І. Ще дещо про побут козацької старшини XVIII ст (На основі записок Якова Марковича / Іван Крип'якевич // Життя і знання. – 1936. – № 3. – С. 86–87.

¹¹ Крип'якевич, І. Літописи XVI–XVIII ст. / Іван Крип'якевич // Історичні джерела та їх використання. – 1964. – Вип. 1. – С. 63–80.

¹² Крип'якевич, І. Листування Богдана Хмельницького / Іван Крип'якевич // Радянська Україна. – 1946. – 26 лютого; Його ж. Листування Богдана Хмельницького // Вільна Україна. – 1946. – 5 березня.

¹³ Ibidem.

канцелярсько-письменницька практика, набута під час тривалого писарювання у Запорозькому Війську. Крип'якевич підкреслював, що Богдан Хмельницький умів дібрати до кожного адресата відповідний «тон і вислів» і що його «різнорідне, багате на факти, барвне своєю зверхньою формою» листування відображало соціальні погляди гетьмана¹⁴.

У родинному архіві Крип'якевичів зберігається машинопис статті «Грамоти Галицько-Волинського князівства», присвяченої одному з найпоширеніших видів історичних давньоруських джерел, що побутував на Русі, на думку вченого, з X століття¹⁵. Дослідник доводив, що грамоти Данила Романовича не збереглися, а грамоти Льва Даниловича, що дійшли до нас у списках XV-XVIII століть, виявилися підробленими. Учений зазначив, що дві князівські грамоти вписані до Галицько-Волинського літопису, а в оригіналі збереглися грамоти останніх галицько-волинських князів. З боярських грамот Галицько-Волинського князівства збереглася грамота Дмитра Дедька – «управителя і старости Руських земель». Опосередкованим свідченням існування інших грамот учений вважав олов'яні печатки, знайдені під час археологічних розкопок і вказував, що деякі з останніх грамот галицько-волинських князів зібрані в публікації «Болеслав Юрій II, князь всей Малой Руси» (1907), інші – розпорошені в різних виданнях. Статтю завершує реєстр автентичних і підроблених грамот.

Велике значення для розвитку джерелознавства має книжка академіка Крип'якевича «Джерела з історії Галичини періоду феодалізму (до 1772 року)»¹⁶, де вперше систематизовано, класифіковано й опубліковано великий масив невідомих текстів. Окрім тематичного, автор використав територіальний принцип систематизації джерел. Матеріали тематичних підрозділів розміщено в хронологічній послідовності. Населені пункти подано за алфавітом. Праця складається з передмови й огляду публікацій. У першій частині огляду – «Галицькі землі у складі Древньоруської держави та Галицько-Волинського князівства (від X до серед. XIV ст.)» – подано вичерпний перелік найпоширеніших джерел до історії Галичини цього періоду, серед яких: літописи, описи подорожей, грамоти галицько-волинських князів, іноземні грамоти, що підтверджують зв'язки Галицько-Волинського князівства із сусідніми країнами. У другому, найбільшому розділі – «Галичина під владою феодальної Польщі (середина XIV ст.–кінець третьої чверті XVII ст.)» – зібрано відомості про численні публікації, велика частина яких розпорошена в маловідомих виданнях XIX – початку XX століть. Окремо виділяються адміністративно-правові джерела, джерела про економічні і соціально-політичні відносини, з історії освіти і культури, з історії міст і сіл, а також літописи, мемуари і щоденники. Перед публікацією різних видів джерел учений подав їх стислу, але вичерпну характеристику. Збирання і компонування пам'яток згідно з

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ РА Крип'якевичів. – П. 177. – Крип'якевич І. Грамоти Галицько-Волинського князівства.

¹⁶ Крип'якевич, І. Джерела з історії Галичини періоду феодалізму до 1772 р. Огляд публікацій / Іван Крип'якевич. – Київ: В-во АН УРСР, 1962. – 83 с.

обраною схемою було складною і трудомісткою роботою, проте книжка стала надзвичайно цінним дослідженням довідкового характеру. Авторський показник опублікованих джерел досі є незамінним посібником для дослідників середньовічної історії Галичини.

Вагомою частиною наукового доробку Крип'якевича є праці, присвячені окремим питанням джерелознавчого аналізу. Велику увагу вчений приділяв встановленню авторства джерела. Першою, на наш погляд, роботою щодо визначення авторства можна вважати розвідку «Чи Шашкевичеві вірші?»¹⁷. Досліджуючи рукописну збірку Маркіяна Шашкевича, автор робить висновок що ряд віршів, приписуваних Шашкевичу, є перекладом байок польського письменника Ігнація Красіцького. Серед джерел до історії козаччини Крип'якевич особливо високо цінував літопис Самовидця, що розкривав причини повстання 1648 року, давав картину політичного життя в Україні часів Хмельниччини, а також від Богдана Хмельницького до Івана Мазепи (1648–1709 років). Як і інші дослідники, Крип'якевич замислювався над питанням авторства джерела¹⁸. Ученому імпонував стиль автора, лаконічний і багатий змістом. Достовірності викладу, на думку дослідника, сприяло те, що автор уникає «штучно прикрашених картин, а силкується вірно оповісти про те, що сам бачив або чув від інших»¹⁹. Крип'якевич вважав, що автор літопису Самовидця належав до шляхетського стану і служив у козацькому війську. Дослідник зробив спостереження, що літописець «з почуванням» говорив про недолю «значних» людей, але козацької влади не критикував. Те, що автор літопису брав участь у різних переговорах і комісіях, дозволило вченому припустити, що він міг бути канцеляристом, освіченою людиною, яка добре орієнтувалася в європейських політичних відносинах і шанувала православну церкву. Як і інші дослідники, Крип'якевич підійшов до розгадки питання про авторство, аналізуючи запис про Борисівську комісію 1660 року, в якій брав участь і літописець. Зіставляючи дати, події, обставини, вивчаючи склад козацької делегації і розглядаючи чергову гіпотезу Михайла Возняка, Крип'якевич зазначав, що корсунський полковник Хведір Кандиба «може зайняти місце серед кандидатів на літописця», але підкреслив, що це лише здогад, а також висловив сподівання на віднайдення автографа, що поставило б крапку в цьому заплутаному питанні²⁰. Варто зауважити, що в 1926 році вченому досить переконливою здавалася версія В. Романовського та М. Петровського, яка приписувала текст Романові Ракушці-Романовському²¹.

Відтворюючи історію Хмельниччини через вивчення і публікацію документів, Крип'якевич прагнув встановити їх авторство. У статті «До

¹⁷ Крип'якевич І. Чи Шашкевичеві вірші? / Іван Крип'якевич // ЗНТШ. – 1906. – Т. 70, кн. 2. – С. 171.

¹⁸ Крип'якевич, І. Хто автор літопису Самовидця / Іван Крип'якевич // Життя і знання. – 1934. – № 2. – С. 56.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

²¹ Крип'якевич, І. Нові праці з історії Гетьманщини XVII–XVIII в. (публікації 1924–1926 р.) / Іван Крип'якевич // ЗНТШ. – 1926. – Т. 144/145. – С. 260.

питання про авторство листів Богдана Хмельницького», він зазначав, що за підписом гетьмана збереглося близько 500 документів²². Це листи, універсали, накази, інструкції українською, польською, латинською та іншими мовами. Крип'якевич зауважив, що, ставши гетьманом та попервах не маючи відповідно підготовлених помічників, Богдан Хмельницький частину документів писав сам, про що свідчать його автографи, а згодом доручав державне діловодство створеній ним канцелярії. Особливий інтерес, на думку дослідника, мають листи в Запорозжя, які зберігають характерні ознаки стилю гетьмана, такі, як простота, конкретність, багатий фактичний матеріал. Незважаючи на наявність розгорнутих речень з кількома підрядними або великих складносурядних сполук, мова гетьмана далека від сухої канцелярщини, а також вільна від латинізмів. При м'якості дипломатичної форми він умів надавати своїм словам гострого політичного змісту. З огляду на ці особливості Крип'якевич вважав за можливе приписати Хмельницькому ще низку листів, насамперед із 1648 року.

У тексті статті вказуються документи за номерами збірника «Документи Богдана Хмельницького», які «можна з певністю приписати авторству гетьмана» (№№ 1–9, 12, 18–20, 23, 24)²³. Учений зазначав, що Хмельницький пізніше доручав написання листів своїм писарям, але підказував їм окремі фрази, тому в документах і надалі трапляються властиві йому вислови.

Іван Виговський – писар реєстрового запорізького козацтва, маючи відповідну освіту, взяв на себе оформлення документів юридичного характеру, зокрема в листуванні з Польщею. Крип'якевич відзначив характерні риси його стилю: логічний порядок статей, їх юридичне уточнення, наявність латинських слів і фраз. Порівнюючи документи Виговського і Хмельницького, Крип'якевич зауважив, що стиль першого – більш правильний «з канцелярського боку», але сухий і нема у ньому тієї пристрасності, що у Хмельницького. Вчений висловив припущення, що листи гетьмана до російського уряду могли складати різні канцеляристи.

Прізвище автора листів гетьмана, написаних латинською мовою, як зазначав Крип'якевич, було встановлено завдяки автографу, що зберігся в Угорському державному архіві. На думку вченого, це був Іван Груша – високоосвічений, розумний чоловік, що став генеральним писарем при гетьманові Виговському. Його листи, як відзначав дослідник, відрізнялися бароковим стилем, «штудерною» мовою, каліграфічним почерком. Не позбавлений літературного хисту, Іван Груша, за словами Крип'якевича, вносив для переконливості «своє власне оформлення політичним питанням»²⁴. Пишністю і пафосом відрізнялися його листи польською мовою. Узагальнюючи матеріал статті, Іван Крип'якевич наголошував на потребі глибшого аналізу

²² Крип'якевич, І. До питання про авторство листів Богдана Хмельницького / Іван Крип'якевич // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – 1964. – № 3. – С. 18.

²³ Ibidem, с. 19.

²⁴ Ibidem, с. 21.

документів Запорізького Війська, підкреслював потребу палеографічного дослідження текстів, особливо аналізу індивідуальних почерків.

Як історик-документаліст, джерелознавець доби Хмельниччини, Крип'якевич завжди прагнув дослідити автентичність виявлених документів. Він наголошував, що у випадку, коли достовірність документа викликає сумнів, через зовнішню форму чи зміст, слід проводити аналіз джерела, дослідити його зовнішні і внутрішні особливості та порівняти з іншими тогочасними джерелами. Проблемі автентичності присвячена його стаття «Підробки документів Богдана Хмельницького»²⁵. Серед мотивів підробки дослідник називає корисливість, бажання скомпрометувати, письменницькі фальсифікації «для ученого марнославства, з бажання пофантазувати або посміятися»²⁶. Вказуючи, що найпростішою формою фальсифікації є підробка окремих слів, Крип'якевич навів як приклад оригінальний універсал Богдана Хмельницького київському Микільському Пустинному монастиреві від 2 березня 1656 року, ченці якого, бажаючи узаконити свої права не тільки на один млин, який їм надав гетьман, а й на інші, виправили словосполучку «того млина» на «тох млинов». Фальсифікат універсалу Богдана Хмельницького від 5 листопада 1651 року про передачу міста Чигирин-Діброви ченцям було викрито завдяки тому, що в ньому йдеться про місто, яке виникло лише по смерті Хмельницького. В деяких сфальсифікованих документах вжито терміни і мовні конструкції, які увійшли до вжитку пізніше. Так, аналіз універсалу Богдана Хмельницького від 6 лютого 1651 року про закріплення за сотником Я. Пашком млина в Конопоті дозволив ученому знайти деталі (титулатура й інші), що свідчать про сфальсифікованість джерела. Ужиті форми відповідали канцелярським вимогам пізнішого часу, що дало підстави зробити висновок про фальсифікацію універсалу у XVIII столітті.

Іван Крип'якевич встановив неавтентичність кількох листів-закликів до козаків, селян, міщан, духовенства, зважаючи на їхній надмірний пафос, літературну обробку, невідповідність форми і змісту автентичним документам. Учений навів докази недостовірності листа Хмельницького до турецького султана від жовтня-листопада 1648 року (різне датування, невідповідність типовим для Хмельницького формам дипломатії), простежує прагнення автора скомпрометувати гетьмана в очах молдавського воєводи Василя Лупула і зіпсувати відносини між Україною і Молдавією.

Окремо Крип'якевич проаналізував листи й універсали Хмельницького (Запорозького Війська польському комісару Шемберку, коронному гетьману Миколаю Потоцькому, кримському хану, «малоросіянам» від 22 серпня 1653 року тощо), які підробив відомий козацький літописець XVIII століття Самійло Величко, склавши їх від імені гетьмана з метою глибше й повніше висвітлити події Визвольної війни. На підробку, на думку вченого, вказує термінологія і титулатура XVIII століття, що, відповідно, допомагає встановити і час появи цих текстів.

²⁵ Крип'якевич, І. Підробки документів Богдана Хмельницького / Іван Крип'якевич // НІБАУ. – 1960. – № 3. – С. 3–8.

²⁶ Ibidem, с. 3.

Крип'якевич вважав, що з метою принизити авторитет гетьмана був написаний лист-памфлет від 6 червня 1651 року, а також листи польських монахів-бернардинів із Сокальського монастиря на Львівщині. Лист, датований 10 квітня 1653 року й написаний від імені Хмельницького, мав «насмішливий» характер і належав, на думку історика, студентам якоїсь української школи, що спрямували вістря сатири проти польської шляхти і католицького духовенства. Підсумовуючи своє дослідження, Іван Крип'якевич наголосив на необхідності обережного підходу до використання листів і універсалів Богдана Хмельницького, зокрема копій. Уважний аналіз універсалу Хмельницького від 6 лютого 1651 року дозволив ученому знайти деталі, які свідчать про сфальсифікованість документа (нехарактерні титулатура, підпис і т. п.).

Як джерелознавець, Іван Крип'якевич проявив себе також у рецензіях на джерелознавчі й загальноісторичні праці інших авторів²⁷. Характеризуючи історичні праці, вчений зазвичай звертав увагу на їхню джерельну базу, її повноту, інформативність і достовірність. Він розглядав рецензовані твори з погляду новизни вміщеного в них матеріалу. Важливим чинником об'єктивності історичного твору Крип'якевич вважав критерій відбору джерельного матеріалу. Так, він був упевнений, що, наприклад, Францішек Равіта-Гавронський до своїх абсурдних висновків стосовно українського козацтва, особи Богдана Хмельницького дійшов унаслідок тенденційного підбору історичних джерел²⁸. Ученого цікавили також праці, в яких порушувались проблеми спеціальних історичних дисциплін та суміжних з історією наук²⁹. Аналізуючи рецензійний доробок Івана Крип'якевича, слід відзначити, що предметом його критичного аналізу ставали передусім дослідження, які збігалися з науковими зацікавленнями вченого.

З джерелознавством була пов'язана й викладацька діяльність Крип'якевича. Добірку матеріалів «Огляд джерел (Поділля)» (1919) він готував для передбачуваної роботи в Кам'янець-Подільському університеті. У 1921 році Іван Крип'якевич розробив курс лекцій «Джерелознавство XVI–XVII ст.», який читав у Львівському Таємному університеті. Курс «Джерела до історії греко-католицьких парохій в Галичині» був призначений для слухачів Богословської Академії, де він працював у 1935–1939 роках.

Іван Крип'якевич приділив значну увагу принциповим теоретичним проблемам джерелознавства, насамперед дефініціям. Учений дав своє

²⁷ Крип'якевич, І. [Рец на:] Fr. Rawita Gawroński. Bohdan Chmielnicki. – Т. 2. Львів, 1909. – С. 487 / Іван Крип'якевич // ЗНТШ. – 1911. – Т. 103/104. – С. 210–215; Його ж. [Рец. на:] Stanisław Smolka. Grunwald i Beresteczko. – 1910. – Kraków. – С. 20 // Ibidem, с. 208–209.

²⁸ Крип'якевич, І. [Рец на:] Fr. Rawita Gawroński. Bohdan Chmielnicki. Т. 2. Л., 1909. – С. 487 / Іван Крип'якевич. // ЗНТШ. – 1911. – Т. 103/104. – С. 214.

²⁹ Крип'якевич, І. [Рец. на:] Каманін І. Вітвіцька О. Водяні знаки на папері українських документів XVI і XVII вв. (1566–1651) / Іван Крип'якевич // Зб. іст.-філол. відділу УАН. – К., 1923. – № 11 // Стара Україна. – 1925. – Ч. 11/12. – С. 115; Його ж. [Рец. на:] Петров А. Karpatoruske pomistni nazvy z pol. XIX a z pocz. XX st. – Прага, 1929 // Записки ЧСВВ. – 1930. – Т. 3, ч. 3/4. – С. 691–692; Його ж. [Рец. на:] Teodor Wierzbowski. Vade mecum. Podręcznik do studyów archiwalnych dla historyków i prawników polskich / Іван Крип'якевич. – Warszawa. – 1908. – VIII, 188 с.

визначення історичного джерела, класифікував джерела за їхнім походженням та практичним використанням, значну увагу приділив типології історичних джерел. Він був визнаним фахівцем джерелознавчого аналізу, зокрема таких аспектів, як визначення автентичності, автора, часу й місця виникнення джерела та достовірності джерельної інформації. Характерною рисою наукового доробку вченого було поєднання теорії і практики джерелознавчого аналізу.

Inna ZABOLOTNA. Primary Source Studies by Ivan Kryp'iakevych.

Ivan Kryp'iakevych's important contributions towards practical source studies, an area that was the primary direction of his scholarly research, are his specific studies on the chronicles, memoirs, correspondence, and official documents. The merit of the scholar was to systematize the documentary and narrative sources of medieval Galicia.

Keywords: historical sources, primary sources, practical source studies, chronicles, memoirs, correspondence, documentary material, narrative sources.